

„Narancs és faklumpa”

Kovačevné Fehér Ilona: *Örke, mi a csoroszlya? Önéletírás.*
Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2007

Kovačevné Fehér Ilona *Örke, mi a csoroszlya?* című önéletírása egy nem hivatásos író tollából született, akit egész életén át a bizonyításnak a szenvedélye fűtött. Számára ilyen „alkalom a bizonyításra” (56) ez a könyv is, amely az olvasó nézőpontjából inkább egyéni állásfoglalás az élettel szemben, Móricz szavaival, „őszinte életrajz”. Megközelítése épp ezért lehet pszichológiai, amely magyarázatot kereshet a megszólalás miérettjére s mikéntjére, másrészt egyén és társadalom viszonyára; szociológiai, amely az esztétikai értékeket elhanyagolva a tényekre, az adatokra szorítkozik; és végül irodalmi, mely megpróbálja beágyazni a művészet verbális változatába, az irodalomba. Ez utóbbira teszek kísérletet én is anélkül, hogy elhanyagolhatnám a másik kettőt.

Meggyőződésem ugyanis, hogy a könyv informatív értékénél jelentősebb irodalmi értéke. Erről győzhet meg bennünket ennek az emlékező prózának az a válogatási módszere is, amely az előadni kívánt tényanyagban a kiválogatott mozzanatokot oly módon fűzi egymásba, hogy az ekként létrejövő szöveg irodalmi jellegét erősítse.

Már magának a címnek a kulcsszava, a *csoroszlya*, is olyan metafora, amely az emlékező minden megpróbáltatásának, egy életen át tartó edződésének a jelképévé válik. Mert mi is az a csoroszlya? „...az egy hosszú, tömör vasdarab, 50-60 cm hosszú, tíz-tizenöt széles, az egyik végén a teteje hajlott, az alja egyenes, elvékonyodott, éles. »Ezt a kiélesített, erős vasat, ami egy óriási késre emlékeztet, szokták ráerősíteni az ekegerendára, az ekevas elé. Szántás közben, a csoroszlya halad előre, az hasítja a barázdát, megkönnyítve egy kicsit ezzel az ekevas dolgát«” (108). De „a csoroszlyának, ha éppen nem az ekén volt, más feladat jutott, ő volt otthon a kisbalta” (110).

Barázdát hasítani, utat törni az utánunk jövőknek, hogy azoknak már könnyebb legyen, kevesebb megpróbáltatással, küzdelemmel járjon mindaz, amiből később – mint a felszántott földbe vetett magból – élet kelhet. Ha kell, gallyat lehet vele ügyesen aprítani, tüzet élesíteni vagy éltetni, másoknak meleget teremteni.

Amikor pedig a „kutyakemény” réti föld kimarta a csoroszlya élet, akkor a kovácműhelybe vitték, tűzbe tették, majd „az átforrósult vasdarabot hatalmas fogóval kivette a tűzből a kovács, s az üllőre tette: egyik kezével, a hosszú fogóval ügyesen forgatta a csoroszlyát előre-hátra, jobbra-balra, a másikkal ütemesen verte egy kalapáccsal, csak úgy zengett az egész műhely, majd a poros földre dobta” (109–110).

Az is elgondolkodtató, hogy a narráció miért szentel két fejezetet is (*Lovaink, Megvadult lovak*) a lovaknak, amelyek a pszichoanalízisben a tudattalan, a nem emberi pszichikum, a vágy, az idő kifejezői. Természetesen anélkül, hogy bármit is belemagyaráznánk a felsorolásra kerülő lovak jelentéskörébe, azok véletlen vagy tudatos jelképiségét nem vitathatjuk el. A család első lova, a Sztréla [a. m. nyíl] például egy hatalmas fekete állat volt, amely „nem csak öreg, amit meg is mondtak, de komoly beteg is, amit elhallgattak” (43) volt. Három nap múlva fel is dobta patáit. A második, a Holló „épp olyan fekete és óriási volt, mint a Sztréla, csak fényesebb szőrű, teltebb”, csak éppen vak volt. „Akkor jött a Szultán, a kis mézeskalács ló. [...] Ez a ló fiatal is volt, szép is, egészséges is, de kicsi. [...] apám egyre elégedetlenebb lett vele. Ha őszi szántás idején más lovakkal összefogták, szegény Szultánról hamarosan szakadt a víz, s látszott, hogy a másik ló többet húz” (46–47). A két fekete és a „hosszú, szőke sörényű” ló után „elősőr és utoljára, igazi fiatal, egészséges, nagy ló”, a Milán kerül a családba, amely „szürke volt, csak a szeme feketélt”, s amely „szeretett a saroglyába rúgni, az istrángból kilépni” (47). „Teljes értékű lovat” tehát sohasem tudott venni az apa, Fehér István, bár a Milán „sok kemény szó” és „ostorcsapás” után végül is „kezes bárány lett”.

Az emlékezés ezekkel a lovakkal szemben idéz fel három „megvadult lovat”, amelyek közül az elsővel nyolc-kilenc éves korában találkozik a mesélő, ahogyan egy nagy, fekete ló „felvetett fejjel vágatott” egyenesen a házuk irányába, majd „mint akit villám sújtott, teljes vágatból szétvetett lábakkal lemerevedett, pont az istállóajtóban, fejét bedugva az alacsony bejáraton. Egész testében remegett, habos tajték lepte a hátát. Nagy, fekete szemével mereven nézett a sötétbe, orrával nagyokat fújt, prüszkölt”. A kislány ijedtségén keresztül azonban „valami belső öröm kezdett vibrálni” (48). „Második ijedtsége” néhány évvel később történt, amikor a boltba tartva egyszer csak „valami furcsa morajra” figyelt föl, és „egy nagy, sárga ló vágatott teljes erejéből fönn, a keskeny gyalogúton”. Az utolsó pillanatban sikerült csak a fal mellé ugrania, „a ló [pedig] széleseben vágatott tovább”. Ennek a „rémületnek” is érdekes a végkövetkeztetése: „Csak későn jutott eszembe, hogy beugorhattam volna a kukoricába, de engem úgy megbűvölt a hátam mögötti dübörgés, mint áldozatát a kígyó” (48–49). A harmadik élmény már Szabadkához, a felnőttkorhoz kapcsolódik, amikor estefelé „egy kacskaringón, az ismerős dübörgés” hallatszott ismét, és „egy ló teljes vágatában bevette a kanyart, s

egy pillanat alatt már el is tűnt... a következő kanyarban”. Akarva, akaratlanul is ezekben a „megvadult lovakban” a fiatalság féktelensége, a lélekben rejtőzködő vágyak közelségét és megtestesülését sejtjük. Természetesen nem véletlenül, hiszen a teljes önéletírás rejtett dimenziója a narrátor mérhetetlen feszültséggel teli érzelmi világa, amely drámai lüktetést kap, mert egyszerre látjuk belülről elfogultan, s a külső szemlélők tekintetével.

Természetesen Kovačevné Fehér Ilona egyetlen pillanatig sem gondolt arra, hogy irodalmat művel, célja nyíltan és bevallottan a tanúskodás egy olyan világról, amelyet az emlékezet „varázslatos álomra” (33) szépíthet ugyan, de az akkor is olyan marad, mint a dohány, amely még azt is megszabta, „mikor ehetünk, alhatunk, lehet-e vasárnapunk, még a jókedvet, a haragot is ő szabályozta” (91). Nem kötik az irodalmi szabályrendszerek sem, azok a kimondott vagy hallgatóságos megállapodások sem, amelyek többé-kevésbé körülhatárolják alkotó és befogadó kapcsolatát, s ezáltal az üzenet természetét is. S mégis, az önéletírás harminchárom fejezete a jól megválasztott címekkel együtt, valamint egy-egy fejezetének tudatos megkomponálása az elbeszélő irodalom fiktív ágához is elvezet bennünket.

Ezt akkor érzük leginkább tetten, amikor az autobiografikus narráció, mely bár a mindent elmondás, a teljes őszinteség igényével készül, igyekszik egyszerre eleget tenni a hitelesség és a hasznosság követelményének is. (Vö. Szávai János: *Magyar emlékirók*. Budapest, 1988, Szépirodalmi Könyvkiadó, 21–26.) *Az irodalmi földj* című fejezetben olvashatjuk: „A téma adva volt. Anyai nagynéném férje igazi alkoholista volt, családjá hamisítatlan alkoholista család, tele rettegéssel, nincstelenséggel, nyomorral, hat apró gyerekkel. A sógor akkor éppen börtönben ült betörésért. Nagy nekikeseredéssel kezdtem a dolgozat megírásához. Megírtam, javítottam, átírtam. Szinte új életkedv szállt belém, az iskolában felélénkültem, mindenki csodálkozva nézett rám. Éreztem, kezd visszatérni az önbizalmam. Áadtam a dolgozatot, s izgatottan vártam az eredményhirdetés napját. Amellett, hogy lelki elégtételnek számított volna, ha díjat nyerek, a pénz se jött volna rosszul. Elég szép pénz volt az első díj. Dinárban nem emlékszem, mennyi, de tudom, egy télikabátot lehetett volna venni rajta. Nekem pedig égető szükségem volt egy új télikabátra” (56).

A művet építő eljárásokban – a fenti példák tanúsága szerint – mind a konstruktív, mind a képi értéknek fontos szerep jut. A vizsgált mű a megismerés terén minőségileg azért tud többet nyújtani, mert konstrukciójának gazdagsága ezt lehetővé teszi, mindenekelőtt motivációs rendszere, a tónus és a narráció viszonya, a narrátor és a főszereplő közti távolság, az idősíkok játéka révén. A képi érték is több szinten megjelenik: a közvetlen verbális szinten (föld, csoroszllya, ló, ház, déligyümölcsök, kávé stb.), a narratív szekvenciák szintjén (az apai nagymama felidézése „a kapirgáló, böngésző világ”

állhatatos szenvedőjeként), végül az egész mű ábrázolási szintjén (a Tisza menti magyarság artikulált képe, az egyszerre vonzó és taszító, de mindenképpen halálra ítélt béresi, paraszti világ víziója).

Az elbeszélő, leíró és elemző-kommentáló szakaszok elkülönülésének, kapcsolódásának, arányának és funkciójának szempontjából az *Őrke, mi a csoroszlyá?*-ban kétségtelenül az elbeszélés az elsődleges, de a leírás is alapvető funkciót kap néhány történeten belül, pontosabban magának a „csodának” (pl. a betlehemi jászolnak, a napkeltének) a leírása: „Akkor karácsonykor egy kis csoda történt velem.” (21); „Ezen a nyáron többször részese voltam egy csodának, aminek azóta sem” (33). A könyv talán legszebb leíró részeit a *Gyalog Gunarasig* című fejezetben (66–71) olvashatjuk, amelyek „valahonnan a mélyből” bukkannak fel, kiváltóik pedig a hópelyhek, ahogyan „játékos táncukkal felkavarják a múltat, a régmúltat, a gyerekkor teleit” felidézve Gunarast, a gunarasi tanyákat és „egy negyvenvalahány év előtti nevezetes vendégeskedést” (66). Valamennyi leírás érdekes a történet – különösen a „kaland” – megértésének a szempontjából, mégis magának a térnek a leírását tartjuk elsőrendűen fontosnak, mivel nem csupán az atmoszféra megteremtéséhez járul hozzá, hanem jelentésképző funkciót is kap, mint például „a nagybetűs Ház”, amely valójában „kis kunyhó”, de a szerző vallomása szerint „álmaimban mégis mindig ott járok, a végtelen májusok akácillatú csendjében, ott ülök a frissen meszelt padkán, anyám nagy tál frissen sült pogácsát hoz a konyhából... Ki hinné, hogy csak tizennégy évet éltem ott?” (40).

A narrátor szempontjából mindennek a kiindulópontja a Ház (a közeli várossal és a Tiszával, az iskolával és a helyi közösséggel, a Nagyréttel és a rossz minőségű földdel, a pincével és a gazdasági udvarral, a lovakkal és a kecskékkal, a kutyával és a cicákkal együtt) és a Házban való létezés (a családdal, a faklumpával, az ünnepekkel, a karácsonyokkal, a böjtvel, a disznótorokkal, az olvasás és az írás örömeivel, a főzéssel együtt). Ebben a belső térbe hatol be olykor-olykor egy-egy felkavaró élmény: „az első sörivás élménye”, a narancsillat a kórházi szobában, a csokoládé felfedezése, az első banánevés egy húsvéti rokonlátogatás alkalmával és a feketekávé-fogyasztás. Ebben a földhöz ragadt, szegény világban a Házból való kilépés, kitörés esélye nagyon kicsi, de a narráció vallomása szerint mégsem lehetetlen. Igaz viszont az is, hogy bárhol él az ember, „mégis ha álmaimban otthon járok, csak ennek a háznak a szobájában, csak ebben az udvarban játszunk” (37). Természetesen az így körülhatárolt mozgásterek egyáltalán nem akadályozzák meg a narrációt a tárgytól való elkalandozásban, ami különben is minden emlékező műfajnak az egyik jellegzetessége.

Az elemző-kommentáló részek nem foglalnak el nagy helyet a műben, a narratív szakaszokat csak ritkán akasztja meg egy-egy elemző rész, mint amilyen például a földről szóló szerzői narratíva: „Ami rossz, megalázó tör-

tént velem gyermekkoromban, azt jórészt a földnek köszönhetem. Ezt ma már még jobban látom, mint akkor. Mégis mit tehattunk? Ettük a kukoricakenyeret, volt jóreggelt-krumpli, jóestet-krumpli, sós bodag. Pénz a háznál jószerével csak annyi, hogy adóra fussa. De dolog, az volt! Apám tudott nekünk munkát találni, akárhány évesek is voltunk. Ma már tudom, nem azért, mert bosszantotta, ha játszottunk, de húznunk kellett vele az igát látástól vakulásig.

Mire volt jó mégis a föld? Arra, hogy megutáltassa velünk a paraszti életet. A szüleinknek sohase kellett mondani: »Tanuljatok gyerekek!« Tettük mi azt magunktól is. Akármilyen szakma, csak ne földműves! Egyedül szegény apámnak kellett kitartani a földnél haláláig. Mind a négyünket kiiskoláztattott, egyikünk se lépett a nyomába.

Vagy mégis? Azt hiszem, én igen. Csak közbeesett egy harmincéves szünet. Mert amit eddig a földről leírtam, az mind igaz. De az is valós, amit ezután írok le: mit jelent nekem valójában a föld. Mindent!

Az eleven, örökké változó természetet, az állandó újjászületés szelíd, állhatatos szépségét. Egy japán közmondás szerint: ha hosszú életű akarsz lenni, legyél kertész! Azt hiszem, én született kertész vagyok, az volt az apám is” (32).

Kovačevné Fehér Ilona emlékező prózájának lényegét az összefoglalások és a jelenetek adják. Indítása például csakis összefoglaló lehet, hiszen „nagyanyja legendájára” támaszkodik, és dédanyja születésével kezdődik, aki „ezernyolcszáznegyvennyolc táján született” (7). Innen jutunk el napjainkig, egy újabb „öreganya”, Örke születéséig, aki nem más, mint maga a narrátor, és akit egyik unokája keresztelt erre a névre, így oldva meg az „öreganya” kiejtésével járó nehézségeket. Az önéletírás – az elbeszéltek évek mennyisége ellenére – eléggé gyors tempójú, hiszen a szerzői vízió válogatása és választása mindvégig tapintatos, a magánélet keretein belül marad, és pointillista jellegű. A narrátor szereplőként van jelen a cselekményben, s az emlékezés mechanizmusának gyakori felidézése szükségszerű, másként ugyanis a tematikai jellegű építkezés aligha volna elképzelhető. Az emlékezés problémájára azonban sosem történik utalás, a történet zavartalan, a maga teljes folyamatosságában halad előre, mint „a szakadatlanul, időnként kezes-lábas faágakat úsztató” (106) Tisza.